

Estetika a filozofia: Je estetika filozofickou disciplínou?

Erich Mistrík

**(Inauguračná prednáška v roku 2002 na Filozofickej fakulte Univerzity
Konštantína Filozofa v Nitre)**

Uverejnené v: Studia aethetica V. Ed. J. Sošková. Prešov : PU, 2003.

ISBN 80-8068-246-1

Východiská

Pri úvahách o charaktere a možnostiach estetiky sa medzi prvými pravidelne vynára a neustále vracia otázka: Je estetika filozofickou disciplínou? Táto otázka má spravidla štyri podoby:

- Je estetika súčasťou filozofie tak, ako je ňou ontológia či epistemológia?
- Je estetika disciplínou, ktorá iba využíva filozofické metódy, ale pohybuje sa v blízkosti filozofie?
- Je estetika deskriptívnou, analytickou a empirickou vedou bez priameho vzťahu k filozofii?

Občas táto otázka získava radikálnu, avšak nepresnú podobu:

- Je estetika filozofiou alebo vedou?

Hoci estetika vznikla v staroveku v lone filozofie a už 150 rokoch sa výrazne snaží o získanie statusu analytickej vedy, nie je odpoveď na uvedené otázky jednoduchá. Hľadanie odpovede v sebe totiž zahrnuje hľadanie zmyslu tejto oblasti myslenia. Nestačí však len proklamácia, ale aj praktické napĺňanie tohto zmyslu – odpoveď je možné dať len vtedy, ak vo vedeckej praxi preukáže estetika svoju povahu. To vôbec nie je jednoduché, lebo máme pred sebou disciplínu značne nepraktickú, bez priamej väzby na každodenný život.

Štandardné odpovede sa zaoberajú predmetom estetiky, jej metódami a účelom jej poznávania a konfrontujú ich s predmetom, metódami a účelom filozofie. Je to vcelku schodná cesta, ale na tomto mieste sa ju pokúsime prejsť trochu inak, s pomocou metodologickej reflexie estetiky. Hľadanie odpovede rozdelíme do niekoľkých oblastí:

- Budeme sa pýtať, akým spôsobom môže estetika získavať empirický materiál pre svoje teoretické reflexie.

- Budeme sa pýtať, akými spôsobom spracúva empirický materiál, ktorý získala (ak nejaký získala).
- Budeme uvažovať o ťažiskových vedeckých metódach, ktoré estetika používa.
- Budeme sa pýtať na možné (hlavné) aplikácie estetiky v živote spoločnosti.

Na záver sa vrátíme k úvodnej otázke týchto úvah a pokúsime sa na základe prejdenej cesty naznačiť odpoveď.

V postupe úvah nebudeme problematizovať jedine predmet estetiky, a to z troch dôvodov: 1. V histórii tejto disciplíny sa jeho hranice relatívne presne vymedzili. 2. Hranice predmetu estetiky budeme považovať za predpoklady, z ktorých sa vedná disciplína buduje. 3. Sproblematizovaním predmetu estetiky by sa nasledovné úvahy značne rozšírili.

Aby vznikol priestor pre zvažovanie rôznorodých podôb estetiky, vymedzíme si predmet estetiky dosť široko: Za jej predmet považujeme estetické a umelecké fenomény – estetické fenomény ľudského sveta majú hodnotovú povahu, umelecké fenomény majú hodnotovú a znakovú povahu.

Estetiku pritom nepovažujeme za normatívnu disciplínu, a to aj napriek neustálym návratom estetiky k normatívnosti, napriek jej opakovaným snahám o vymedzovanie pravidiel krásy, lebo – ako to presne pomenoval J. Mukařovský – každá nová estetická norma narúša systém existujúcich estetických noriem¹.

Na našej ceste sa budeme neustále obzerať, ktoré vedné disciplíny môžu estetike pomáhať, o ktoré sa môže opierať. Domnievame sa totiž – a to je ďalší predpoklad – že dnešné vedecké poznanie musí prebiehať v interdisciplinárnej spolupráci².

Samozrejme, na tomto priestore je možné uvažovať len o hlavných súvislostiach problému, nie o všetkých jeho detailoch.

¹ „Špecifický charakter estetickej normy spočíva v tom, že má skôr sklon k tomu byť porušovaná, než dodržiavaná.“ Mukařovský, J.: Estetická norma. In: Mukařovský, J.: Studie z estetiky. Praha : Odeon, 1975, s. 66.

² Interdisciplinárnu spoluprácu chápeme spolu s J. Sořkovou, ako „formu overenia platnosti a funkčnosti určitej metódy, postupu, použitia pojmu, princípu, atď., prostredníctvom prekročenia ´pevne´ stanovených hraníc vied, alebo foriem racionality.“ Sořková, J.: Estetika v horizontoch interdisciplinárnosti. In: Estetika v horizontoch interdisciplinárnosti. Studia aesthetica II. J. Sořková (Ed.) Prešov : FF PŠ, 1999. s. 9.

Zber materiálu

Asi najväčšie ťažkosti, s ktorými estetika zápasila a zápasí, vyplývajú z jej zložitého vzťahu k empirickým faktom. Znaková povaha umeleckých fenoménov jej síce ešte umožní vymedziť si relatívne presne, čo je pre ňu faktom a čo nie; avšak hodnotová povaha estetických aj umeleckých fenoménov jej situáciu statočne komplikuje. Hodnotový vzťah, ktorý je založený na zapojení predmetu do ľudského života (a teda je úzko závislý od sociálnej skupiny), to nie je jednoduchý predmet skúmania – estetika totiž vždy musí rátať s tým, že sa pohybuje na krehkom ľade ľudských záujmov, pocitov a komunikácie.

Estetika, resp. estetici sa mnohokrát snažia preniknúť do empirických faktov jednoduchým zážitkom, vlastnou skúsenosťou. Je to dôležité najmä pri umení, ktoré bez skutočného zažitia nie je možné pochopiť, avšak každá osobná skúsenosť zostane len osobnou skúsenosťou – kým sa neobjektívuje s pomocou faktov a poznatkov vednej disciplíny.

Estetika sa – najmä v posledných 150 rokoch – snaží o priamy vstup do empirie. Od konca 19. storočia vyrástla veľmi silná tradícia empirickej, resp. experimentálnej estetiky, ktorá sa rozvíjala (a dodnes rozvíja) v úzkej spolupráci hlavne so psychológiou, ale aj fyziológiou, akustikou, optikou a pod. Snažila sa o presné merania estetických fenoménov (známe sú napr. pokusy s akustickým meraním sluchu hudobníkov), v podstate však väčšinu spracúvala (reflektovala) dáta iných vied, prípadne spolupracovala pri programovaní ich experimentov. Aj v prípade materiálneho experimentovania, v ktorom využíva pomoc psychológie, sociológie a niektorých fyzikálnych vied, zostávala buď v polohe poradcu, alebo v polohe spracovateľa dát získaných inými vedami. Nezáskava pritom empirické dáta, ale reflektuje a spracúva empirické dáta získané takými vednými disciplínami, ktoré majú vypracované techniky zberu dát.

O „spracovateľskom“ postavení estetiky svedčí napríklad aj osud známych pokusov G. T. Fechnera (z roku 1865) s estetickými preferenciami a zlatým rezom³. Empirická estetika vo svojom oprávnenom nadšení pre empiriu a experiment 100 rokov značne dôverovala jeho experimentom. Avšak už od začiatku 20. storočia sa táto

³ Pretože Fechnerovo dielo *Vorschule der Aesthetik* je dnes vo svete prakticky neprístupné a väčšina estetikov ho cituje z druhej ruky, bola nedávno jedna z kľúčových kapitol tohto diela opätovne publikovaná v Fechner, G. T.: *Various Attempts to Establish a Basic Form of Beauty: Experimental Aesthetics, Golden Section, and Square*. In: *Empirical Studies of the Arts*. č. 2, 1997. str. 115-130. Medzinárodná asociácia empirickej estetiky pripravuje prvý kompletný preklad tohto diela do angličtiny.

dôvera spochybňuje ďalšími experimentmi. R. Lowie ukázal v r. 1921, že táto preferencia nefunguje u niektorých amerických Indiánov, D. Berlyne a G. Hatano zistili v roku 1971, že preferencie zlatého rezu nefungujú v Japonsku⁴. A keď v r. 1994 H. Höge zrealizoval Fechnerov experiment v Nemecku nanovo⁵, ukázalo sa, že preferencie zlatého rezu u Fechnerových probantov už o storočie neskôr v Nemecku neplatia. Opakovanie toho istého experimentu len o 130 rokov neskôr – a empirická estetika zistila, že nemôže úplne dôverovať empirickým dátam, hoci tie boli získané metodologicky korektným spôsobom. Uvedomila si s plnou vážou, že do okruhu svojich interpretácií musí zahrnúť kultúrne predpoklady, vývoj spoločnosti, vývin kultúry a pod. Tým všetkým sa prudko vzdialila od experimentálne overených dát. Fechnerov a Högeho experimenty sú len výraznou ukážkou tejto premeny, ale už od osemdesiatych rokov 20. storočia predstavitelia empirickej estetiky začali hovoriť o tom, že ich snaženia strácajú zmysel bez toho, aby ich reflektovala filozofizujúca estetika. Koniec-koncov, veď podobne sa vyjadroval aj samotný zakladateľ empirických a experimentálnych prístupov v estetike, G. T. Fechner. Je pritom zaujímavé, že napriek všetkým podobným pochybnostiam, práve filozoficky orientované výskumy W. van Dammeho z osemdesiatych rokov 20. storočia⁶ založené na detailných historio-graphických, semiotických a kultúrno-antropologických analýzach ukazujú, že interkulturná platnosť niektorých estetických preferencií predsa len existuje.

Na príklade estetických preferencií sme nechceli demonštrovať nezmyselnosť podobných experimentov, ale len skutočnosť, že ak chce byť estetika korektná, nemôže slepo dôverovať empirickým dátam. Preto len ťažko nachádza svoje vlastné postupy pre zber relevantných empirických dát. Je priamo odkázaná na filozofizujúce zhodnotenie faktov, ktoré berie do úvahy ich hodnotové a znakové vlastnosti. Ako ukazujú výskumy empirického estetika-praktizujúceho umelca-filozofizujúceho estetika, P. Machotku, alebo výskumy psychológa venujúceho sa estetickému vnímaniu, G. C. Cupchika⁷, estetika sa nemôže spoľahnúť, že sa oprie len o empirické dáta, ani

⁴ Tieto údaje uvádza Van Damme, W.: *Beauty in Context. Towards an Anthropological Approach to Aesthetics*. Leiden : E. J. Brill, 1996. s. 66-68.

⁵ H. Höge referuje o tomto a ďalších svojich experimentoch týkajúcich sa zlatého rezu v statiach Höge, H.: *Fechner's Experimental Aesthetics and the Golden Section Hypothesis Today*. In: *Empirical Studies of Arts*. č. 2, 1995. s. 131-148. Höge, H.: *The Golden Section Hypothesis – Its Last Funeral*. In: *Empirical Studies of the Arts*. č. 2, 1997. str. 233-255.

⁶ Podrobný opis výskumov uvádza knižka Van Damme, W.: *Beauty in context. Towards an Anthropological Approach to Aesthetics*. Leiden : E. J. Brill, 1996.

⁷ Úvahové texty týchto autorov podopreté experimentálnymi dátami na túto tému: Machotka, P.: *Aesthetics: If Not From Below, Whence?* In: *Empirical Studies of the Arts*. č. 2, 1995. s. 105-118. Cupchik,

len o filozofujúcu abstrakciu. Neustále musí hľadiť obidvoma smermi – „dole“, aj „nahor“. Je preto odkázaná aj na spoluprácu s inými odbormi ľudského poznania a ľudskej činnosti, pričom však nesmie zabúdať na zvláštnosti svojho predmetu a svojich teoretických reflexií.

Estetika môže najefektívnejšie pracovať s dátami, ktoré jej poskytujú iné humanitné vedné odbory. Niektoré z nich dokážu zachytiť a vyčleniť empirické fakty (majú na to vypracované metódy) a súčasne sú schopné tieto dáta teoreticky spracovať, resp. začleniť do svojich teoretických štruktúr. Estetika potom môže pracovať s poznatkami, resp. s interpretovanými dátami, ktoré sú oveľa bližšie jej teoretickým štruktúram a jej abstraktnému mysleniu.

Môže tak využiť napr. pozorovanie estetických a umeleckých fenoménov, avšak aj to je pozorovanie sprostredkované. Akoby estetika hľadela na svet očami iných disciplín. Napríklad vlastný estetický zážitok z koncertu môže byť pre individuálneho estetika dôležitý, ale ako empirický fakt pre jeho analýzy nepoužiteľný. (O problémoch introspekcie vie svoje psychológia.) Použiteľná môže byť umelecko-kritická reflexia tohto koncertu – ak umelecký kritik zhodnotil prínos danej kapely, ak uvažoval o mieste jej hudby v kontexte určitej kultúry... Podobne bude estetika len ťažko spracúvať empirický fakt zatváracích špendlíkov na odeve príslušníkov punku. Môže však využiť sociologické, sociálno-psychologické či antropologické spracovanie punku ako subkultúry v Európe konca 20. storočia. Takýmito zdrojmi pre estetické reflexie môžu byť aj historiografické a štatistické dáta o premenách sledovanosti televíznych programov alebo o premenách vkusu. Vzácny materiál poskytuje programové estetické myslenie umelcov samotných – pri využití týchto úvah estetika preniká do procesov umeleckej tvorby, ktoré sú jej inak ťažko dostupné.

Estetika sama sa len s ťažkosťami dostáva k priamemu zberu empirických dát (a to aj napriek 150-ročnej skúsenosti empirickej a experimentálnej estetiky), ale môže premeny estetických a umeleckých fenoménov sledovať prostredníctvom iných humanitných disciplín. Tento proces možno nazvať pozorovaním, pretože je to snaha o získanie údajov, faktov, ktoré estetika potom spracúva svojimi teoretickými štruktúrami. Ide tu o nepriame (hoci mnohokrát systematické) pozorovanie, lebo medzi estetikou a empirickou skutočnosťou stoja iné ľudské aktivity a vedné disciplíny. Estetika tak nepracuje priamo s empirickými dátami, ale s faktami – čiže s takými dátami, kto-

G. C.: The Roots of Aesthetics Perception. In: 11th International Congress on Empirical Aesthetics. Proceedings. Budapešť : Institute for Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, 1990. s. 3-6.

ré sú už preosiate cez teoretické štruktúry iných vied. Aktivity experimentálnej a empirickej estetiky možno v tomto kontexte označiť len za čiastkové – hoci získali veľké množstvo cenného materiálu – lebo ich dáta nevedli k zásadným zmenám v teoretickej štruktúre estetiky. V konečnom dôsledku vždy boli v estetike spracované ďalšími teoretickými metódami. Empirický výskum v estetike sa tak obmedzuje hlavne na pozorovanie faktov získaných inými cestami.

Pozorovanie však v sebe nesie veľké riziko rezignácie zo snahy abstrahovať. Hodnotový a znakový charakter predmetu estetiky totiž môže viesť k podobným uzáverom, ako Rickertovo odlišenie kultúrnych a prírodných vied. Pretože hodnota je výrazne individuálna (či skupinovo, alebo kultúrno-historicky obmedzená – to už závisí od konkrétnej koncepcie konkrétneho mysliteľa), kultúrne vedy H. Rickerta sa snažia skúmať kultúrne hodnoty v ich historickej individualite⁸. Existuje tu riziko, že estetika skĺzne do snahy o opisovanie jednotlivých estetických a umeleckých fenoménov, a neudrží sa v rovine Diltheyovského chápania a interpretácie prejavov života. Estetika sa však dokáže ubrániť skĺznutiu do opisovania individualít: tým, že bude brať do úvahy určitú objektívnosť, „nadsjektívnosť“ hodnoty a znaku. Pomôže jej vedomie, že je možné i nevyhnutné hľadať intersubjektívnu platnosť estetických a umeleckých hodnôt a znakov⁹. Pri hľadaní ich intersubjektívnej platnosti hodnôt výdatne pomáhajú aj iné vedné disciplíny – sociológia, semiotika, historiografia, psychológia a ďalšie.

Nepriamy vzťah k dátam so sebou nesie aj veľké riziká dezinterpretácie, pretože rôzne vedné disciplíny majú za sebou odlišné teoretické tradície, teda pracujú s odlišnými pojmami (hoci niekedy ide o tie isté slová). Estetika preto musí neustále preverovať validitu takto získaných dát cez teoretickú sieť svojich poznatkov. Presnejšie vymedzovanie hraníc medzi vednými disciplínami a explicitné pomenovanie obsahu i rozsahu využívaných pojmov však môže odstrániť mnoho nedorozumení.

Spracovanie materiálu

Pretože estetika len ťažko hľadá vlastné spôsoby zberu empirických dát, opiera sa o interpretáciu umeleckého a estetického materiálu získaného inými vednými disciplínami. Zo všetkých jej boli v histórii najbližšie umelecká kritika, umelecká histo-

⁸ Rickertova historická individualita sa síce má odlišovať od nepodstatných a náhodných odlišností, a teda sa približuje k typu, stále však zostáva individualitou. Porov. Rickert, H.: Kultúrna veda a prírodná veda. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. I. Hrušovský, M. Zigo (Eds.) Bratislava : VPL, 1967. s. 543-559.

⁹ Vtedy môže nastúpiť aj Diltheyovské prepojenie zážitku (zo zmyslovo daného) s interpretáciou (pomocou pojmov a súdov). Porov. Dilthey, W.: Život a dejinné vedomie. Bratislava : Pravda, 1980.

riografia a umenovedy (teórie jednotlivých umeleckých druhov). Estetika sa zásadným spôsobom opiera o ne najmä v posledných storočiach (hlavne od čias Ch.-A. Sainte-Beuva). Boli a sú jej také blízke, že sa dokonca sto rokov vedú diskusie o tom, či *allgemeine Kunstwissenschaft* M. Dessoira a E. Utitza je estetikou alebo komplexnou vedou o umení. Pre úvodnú otázku našich úvah je pritom zaujímavé, že tieto diskusie odlišujú fenomenologickú, subjektivistickú a abstraktnú vedu o kráse a zážitku (= estetiku) od deskriptívnych, analytických vied využívajúcich komparatívny výskum empirických faktov umenia (= vedy o umení).

Vedy o umení v každom prípade poskytujú estetike empirické fakty, ktoré sú už preosiate ich teoretickými systémami, sú už určitým spôsobom interpretované. Tak napríklad umenovedy poskytujú estetike bohatý materiál o znakovnej štruktúre umeleckých textov¹⁰. Estetika sa však s takouto interpretáciou ťažko môže uspokojiť, lebo neustále hľadá zhodnotenie faktov vo vzťahoch k pojmom subjekt, predmet, bytie, hodnota, existencia, znak, vnímanie a pod, teda na filozofizujúcej úrovni. Dáta z umenoved pre ňu predstavujú len východisko jej vlastných skúmaní. Estetika potom vo svojich analýzach hľadá najvšeobecnejšie príčiny jestvovania týchto skutočností¹¹. Po tom, ako estetika nájde základ existencie určitého javu, prechádza k syntetickému znovuvybudovaniu javu, avšak teraz už v syntéze jeho podstaty, príčin a existencie.

Takto by sme mohli charakterizovať napr. úvahy F. Miku o modeli literárnej komunikácie¹². Na základe svojich analýz literatúry vybudoval fundament jej fungovania – model literárnej komunikácie, aby ho potom spresňoval ako komplexný systém komunikovania, informácií, metakomunikácie, obsahu a formy diela, príjemcu, podmienok, literárneho procesu a pod. Práce F. Miku sú dobrým príkladom toho, ako estetika efektívne buduje svoje teórie na základe empirických faktov získaných inými vednými disciplínami.

Ideály exaktnej vedeckosti rozvíjajúce sa v euro-atlantickom kultúrnom okruhu v posledných storočiach nútia estetiku neustále nanovo hľadať väzbu na empirický materiál. Estetika sa však pri spracovaní empirických dát veľmi často uberá opačnou

¹⁰ Pojem textu je na tomto mieste použitý v širokom zmysle slova – označuje záznam obsahov vedomia v akomkoľvek materiále.

¹¹ V. Filkorn nazýva tento proces fundamentovaním javov. Porov. Filkorn, V.: *Povaha súčasnej vedy a jej metódy*. Bratislava : Veda, 1998. s. 118, 339 ann.

¹² Asi najpresnejšie vyjadrenie teórie umeleckej a literárnej komunikácie F. Miku obsahujú publikácie Miko, F.: *Text a štýl*. Bratislava : Smena, 1970 a Miko, F. – Popovič, A.: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1978.

cestou: Nesnaží sa len o analýzu dát a o vyvodenie svojich teoretických konceptov z nich, lebo je to pre ňu mnohokrát neprístupné. Postupuje tak, že hľadá empirické podmienky pravdivosti svojich tvrdení, snaží sa o empirickú interpretáciu svojich poznatkov. Tak postupoval napr. M. Bense hľadajúci matematické zákonitosti v estetických kvalitách textu¹³.

Tento postup je veľmi blízky hypoteticko-deduktívnemu postupu, pri ktorom estetika vytvára zo svojich teoretických štruktúr nové hypotézy, aby ich potom absorbovaním empirického materiálu, pri súčasnom zohľadňovaní iných teórií overovala. Nedeje sa to na základe Hegelovho „Tým horšie pre fakty“. Je to postup, akým S. Langerová overovala pojem C. Bella „významová forma“ na základe štruktúry diel rôznych umeleckých druhov (literatúry, divadla, hudby)¹⁴.

Empirická interpretácia teórie je pre estetiku prirodzenejším postupom ako teoretická interpretácia empirie. Estetika totiž vo svojej histórii stáročia fungovala ako disciplína vyvíjajúca sa vo veľkej vzdialenosti od empirických dát. Budovala svoje teórie na vysokej úrovni všeobecnosti – s ontologickými pojmami ako predmet, bytie a pod.; s epistemologickými pojmami ako vnímanie, pravda a pod.; s axiologickými pojmami ako hodnota a ďalšie. Vývin estetiky bol a stále je veľmi závislý od vnútorného vývinu disciplíny a dejiny estetiky nie sú len dejinami poznávania estetických a umeleckých fenoménov, ale sú vo veľkej miere procesom tvorby teoretických štruktúr s veľmi silným svetonázorovým dopadom. Estetické kategórie majú svoj vlastný, špecifický vývin. Sú to podľa V. Černíka vlastnosti charakteristické pre filozofické kategórie¹⁵. Zároveň však tieto vlastnosti vzdďaľujú estetiku od empirických faktov.

Ťažisko vzťahu estetiky k spracovaniu empirických dát spočíva preto hlavne v interpretácii faktov získaných inými vednými disciplínami – a to v takej interpretácii, ktorá vychádza z jestvujúcej teórie a hľadá jej potvrdenie. Využíva samozrejme aj iné postupy, ale tento považujeme za hlavný z postupov, s ktorými estetika pracuje. Osvedčuje sa aj kvôli tomu, že si estetika môže relatívne slobodne vyberať celé bloky dát, ako jej ich už spracované poskytujú iné vedy – využíva tak spracované dáta (a teda aj poznatky) sémiotiky, etnografie, kultúrnej antropológie, lingvistiky, už spomínaných vied o umení a ďalších. (Tak využíva napríklad množstvo presných informácií

¹³ Predovšetkým „textovo štatistické aspekty“ literárneho textu, ako ich pomocou štatistických výskumov opisuje v knihe Bense, M.: *Teorie textů*. Praha : Odeon, 1967.

¹⁴ V knihe Langer, S. K.: *Feeling and Form*. New York : Charles Scribner's Sons, 1953.

¹⁵ „Musia mať svoj špecifický pohyb a vývin. (...) Pritom sa môže meniť obsah nielen jednotlivých kategórií, ale aj celých kategoriálnych blokov a kategoriálnych systémov.“ Černík, V.: *Systém kategorií materialistickej dialektiky*. Bratislava : Pravda, 1986. s. 30.

získaných v procese „close reading“ americkou školou New Criticism.) Kombinácia týchto dát (a poznatkov) a vlastná teoretická abstrakcia potom umožňujú estetike dospievať až k ideálnym objektom ako „estetické vnímanie“, „umelecká hodnota“ a ďalšie. Pretože ide o typy objektov, pri ktorých sa estetika snaží vyabstrahovať jednotlivé empirické podmienky ich existencie a redukovať ich javové formy na podstatu, môžeme hovoriť o typologizácii ako o jednom z prístupov charakteristických pre estetiku.

Využíva pri tom často aj myšlienkové experimenty (pretože materiálny experiment je pre ňu dosť vzdialenou metódou). S myšlienkovým experimentom pracoval napr. R. Ingarden, keď analyzoval rôzne vrstvy literárneho diela¹⁶. Najmä v poslednom storočí sa estetika púšťa aj do tvorby formálnych modelov s využitím metód vied, ktoré pracujú s formalizovanými objektmi, ako sú matematika, formálna logika a kybernetika (napr. štvorec umeleckej špecifickosti Z. Mathausera¹⁷, analýzy M. Benseho¹⁸).

Relatívne veľká vzdialenosť estetiky od empirických dát spôsobuje, že niekedy sa príliš spolieha na svoje teoretické konštrukcie a interpretuje fakty neadekvátne, resp. príliš rýchlo zovšeobecňuje, bez nevyhnutných medzistupňov medzi empiriou a teóriou. Tomuto nebezpečenstvu sa môže estetika brániť precíznou interpretáciou materiálu, dôslednou spoluprácou so sémiotikou a s umeleckou historiografiou. (Rovnako dôležitá – hoci v metodológii nie príliš reflektovaná – je však aj obyčajná ľudská a vedecká pokora pred faktom a úcta pre výsledkami myslenia iných teoretikov.)

Hlavné metódy

So vzťahom k empirickým dátam a so spôsobom spracovania materiálu súvisia hlavné metódy, s ktorými estetika pracuje. Bezprostredne od seba tieto oblasti závisia: využívané metódy pôsobia na spôsoby spracovania materiálu a výber metód je spätne ovplyvňovaný spôsobmi spracovania materiálu. Výber metód samozrejme závisí aj od charakteru skúmaného predmetu (estetické a umelecké kvality sa dote-

¹⁶ Ingarden, R.: Umělecké dílo literární. Praha : Odeon, 1989.

¹⁷ V starších článkoch, najnovšie v knižke Mathausera, Z.: Mezi filosofií a poezií. Praha : Filosofia, 1995. s. 43 a nn.

¹⁸ Napríklad M. Bense sa pri svojich estetických analýzach odvoláva na teóriu informácie pochádzajúcu z kybernetiky. Bense, M.: Theorie textů. Praha : Odeon, 1967.

raz len ťažko dajú kvantifikovať, preto napríklad estetika len málo využíva štatistické spôsoby spracovania empirických dát).

Estetika je určite schopná – tak ako iné vedy – využívať širokú paletu dostupných metód pre budovanie svojich teórií. Jej charakter a vzdialenosť od empirických faktov však obmedzujú jej možnosti, resp. nútia ju využívať určité metódy viac a iné odsúvať na okraj.

Už pri problematike spracovania materiálu sme videli, že analyticko-syntetická metóda, pozorovanie a interpretácia môžu efektívne pomáhať rozvoju estetického poznania. Takisto historiografické reflexie môžu byť pre estetiku užitočné – v takých prípadoch však nemáme pred sebou pramenný historický výskum, ale reflexie vyššej úrovne všeobecnosti, ktoré by sme mohli opísať ako interpretáciu historických faktov. Estetika napríklad určite nebude chcieť analyzovať detaily a postupy umeleckej tvorby v starovekom Egypte (detaily zobrazovania ľudskej postavy, pri ktorom je tvár zobrazená z profilu, oko spredu, trup z $\frac{3}{4}$ profilu, chodidlá z boku atď.). Zoberie však takúto a podobné analýzy od umeleckej historiografie, aby s ich pomocou budovala poznanie o rôznych typoch umeleckej tvorby v histórii (symbolické umenie, klasické umenie, romantické umenie – G. W. F. Hegel¹⁹), alebo o rôznych spôsoboch zobrazovania – E. H. Gombrich²⁰).

Estetika takto nezostáva len pri klasifikácii (tú prenecháva umenovedám, semiotike a ďalším), ale na základe už existujúcich klasifikácií rozvíja svoje typológie. Pomocou nej vťahuje interpretovaný empirický materiál do svojich teoretických štruktúr. Vyššie spomenuté typy umeleckej tvorby tak nie sú len opisom priebehu tvorivých procesov, ale teoretickou konštrukciou, v ktorej získava pojem „umelecká tvorba“ hlbší, a pritom abstrahovanejší obsah.

Interpretácia individuálnych klasifikácií, typológia, interpretácia historických faktov a pod., všetky tieto metódy využívajú myšlienkový postup abstrakcie. Abstrakcia tak patrí k dôležitým metódam estetiky, a to hlavne v podobe abstrakcie slúžiacej procesom idealizácie estetických a umeleckých fenoménov.

Proces idealizácie považujeme za metódu, ktorá dokáže estetika využívať veľmi efektívne. V tomto procese estetika abstrahuje od ohraničujúcich faktorov a podmienok javu, ktoré nie sú pre daný jav určujúce. Podľa V. Filkorna abstrakcia si

¹⁹ Hegel, G. W. F.: Estetika. I. II. Bratislava : Epoque, 1968, 1970.

²⁰ Gombrich, E. H.: Art and Illusion. Londýn : Phaidon Press, 1977.

v procese idealizácie zvlášť všima niektoré stránky veci a od iných odhladiada²¹. Jej výsledkom je podľa J. Viceníka idealizovaný objekt – reálne neexistujúca entita, avšak taká entita, ktorá umožňuje pochopiť hlbšiu úroveň podstaty reálnych javov²².

Takýmto ideálnym objektom je pre estetiku napríklad estetické vnímanie. Estetické vnímanie, ako ho opisujú napríklad R. Ingarden²³, H. Osborne²⁴, sv. Bonaventura²⁵ či dokonca Aristoteles (s jeho katarziou)²⁶, v skutočnosti existuje len vtedy, ak sa vyskytnú ideálne podmienky pre estetické vnímanie – ak percipienta nič neruší a môže sa koncentrovane venovať umeleckému dielu, ak dochádza k ideálnej interakcii percipienta a diela a pod. Len v takých podmienkach môže percipient plne precítiť dielo a len v takých podmienkach môže zažiť aristotelovskú katarziu.

Estetika pracuje s ideálnymi objektmi aj tam, kde sa snaží získať empirický materiál, ako sa ukázalo napr. v nedávnom výskume manželov Smithovcov v Metropolitnom múzeu v New Yorku²⁷. Pri skúmaní dĺžky času, ktorý strávia návštevníci pred vybranými maľbami, implicitne predpokladali, že cieľom návštevy múzea je prežiť estetické vnímanie v jeho idealizovanej podobe. Až výsledky výskumu ich priviedli k nevyhnutnosti konkretizovať idealizované estetické vnímanie. Dospeli k novému predpokladu, že pre väčšinu divákov nie je cieľom ani výsledkom návštevy múzea plné a plnohodnotné estetické vnímanie jednotlivých umeleckých diel, ale komplexnejšie pochopený kultúrny zážitok, ktorý v sebe obsahuje celý proces návštevy kultúrnej inštitúcie.

Je to ukážka toho, ako estetika spätne konkretizuje svoje idealizované objekty, ako postupne prihlíada k obmedzujúcim podmienkam ich existencie, aby mohla spresniť svoje poznanie a prepojiť idealizovaný objekt s empirickými faktami. Takto

²¹ „Vyzdvihuje, ba až absolutizuje určité stránky javov alebo oblastí na úkor iných.“ Filkorn, V.: Pova-ha súčasnej vedy a jej metódy. Bratislava : Veda, 1998. s.343.

²² J. Viceník cituje L. Nowaka: „Ideálne typy čoraz vyššieho stupňa zachovávajú čoraz menej vlastností reálnych objektov, ale sú to vlastnosti stále podstatnejšie“. Viceník, J.: Spory o charakter metodoló-gie vied. Bratislava : Pravda, 1988. s. 275.

²³ Ingarden, R. Prežycie estetyczne. In: Ingarden, R.: Studia z estetyki. 3. diel. Varšava : PWN, 1970. s. 97-102.

²⁴ Osborne, H.: The Art of Appreciation. Londýn : Oxford University Press, 1970.

²⁵ Svatý Bonaventura: Putování mysli do Boha. Praha : Krystal OP, 1997.

²⁶ Aristoteles: Poetika. In: Aristoteles: Poetika. Rétorika. Politika. Bratislava : Tatran, 1980.

²⁷ Sledovanie správania návštevníkov múzea opisujú s určitým prekvapením. Napriek tomu, že na začiatku výskumu predpokladali, že diváci netrávajú veľa času pred jednotlivými obrazmi, na záver výskumu museli svoje predpoklady úplne revidovať a namiesto „estetického vnímania“ začali uvažovať o „návšteve múzea“ ako o kultúrnom fenoméne. Smith, J. K. – Smith, L. F.: Spending Time on Art. In: Empirical Studies of the Arts. č. 2, 2001. s. 229-236.

napríklad postupuje aj V. Zuska²⁸, W. Welsch²⁹ či J. Baudrillard³⁰ pri uvažovaní o povrchnosti estetického vnímania v súčasnej kultúre. V ich analýzach sa ideálny objekt – estetické vnímanie – konkretizuje a upravuje tak, aby lepšie zodpovedal konkrétnej kultúrno-historickej situácii, resp. individuálnej interakcii percipienta a diela. Aj tzv. feministická estetika konkretizuje ideálne objekty (umelecká tvorba, estetické vnímanie) tak, aby zodpovedali situácii ženského pohľadu na svet³¹.

Nebezpečenstvá idealizácie (a využívania iných metód abstrakcie) v estetike vyplývajú z jej častej prílišnej dôvery v striktné deduktívne postupy a z jej častej metodologickej nedôslednosti, t.j. vynechávania nevyhnutných krokov v abstrakcii. Estetika zabúda na možnosť využitia semisilných metód (V. Filkorn), ktoré síce majú vymedzené východisko i využiteľné metódy, ale neurčujú presný postup ani striktné neštruktúrujú východiskové fakty³².

Domnievame sa, že by estetike v jej snahe o precíznosť a objektivnosť neškodilo uvedomejšie využívanie idealizácie a konkretizácie, ako aj zoslabenie silných deduktívnych metód smerom k semisilným metódam.

Aplikácie

Veda, ktorá sa sústreďí na prinášanie nových poznatkov, plní svoje funkcie. Ak však má naplniť aj zmysel svojej existencie, mala by hľadať aj aplikácie svojich poznatkov v živote spoločenstva (či ľudstva, nazvime si to ako chceme). Bez prepojenia s praktickými disciplínami ľudskej činnosti nenaplní svoje poslanie a zostane síce užitočná, ale v kultúre izolovaná.

Disciplína, ktorá je taká vzdialená od empirických faktov, ako estetika, musí zákonite mať problémy pri hľadaní väzieb na prax spoločenstva. Napriek tomu prepojenie je nielen nutné, ale aj možné, a to veľmi efektívne – hlavne v dvoch oblastiach:

²⁸ Porov. Zuska, V.: Divák na ztracené dálnici současného umění neboli krok k „šedé estetice“. In: Estetika. č. 4, 1998. s. 1-5. Zuska, V.: Estetika. Praha : Triton, 2001.

²⁹ W. Welsch analyzuje premeny vnímania nielen pod vplyvom masmédií a masovej kultúry, ale za najpodnetnejšie považujeme jeho analýzy vnímania, ako sa ono premieňa pod vplyvom virtuálnej reality a elektronických médií. Porov. Welsch, W.: Umelé rajské záhrady? Bratislava : Soros Center for Contemporary Art, 1995. Cenné sú aj jeho analýzy, ktoré vyšli pod titulom Welsch, W.: Estetika a anestetika. In: Welsch, W.: Estetické myslenie. Bratislava : Archa, 1993. s. 9-31.

³⁰ Zvlášť tento mysliteľ opisuje premeny súčasného estetického vnímania veľmi presne, lebo ho bezprostredne viaže na masovú kultúru a na americkú kultúru každodennosti. Jeho analýzy sú tak previazané s interpretáciou americkej každodennosti, že ich treba z jeho „cestopisnej“ knižky o USA abstrahovať. Baudrillard, J.: Amerika. Praha : Dauphin, 2000. Baudrillard, J.: The Ecstasy of Communication. In: The Anti-Aesthetics. H. Foster (Ed.) Seattle : Bay Press, 1991. s. 126-134.

³¹ Morris, M.: Feminism, Reading, Postmodernism. In: Postmodernism. T. Docherty (Ed.) New York : Columbia University Press, 1993. s.368-389.

³² Filkorn, V.: Povaha súčasnej vedy a jej metódy. Bratislava : Veda, 1998.

v spolupráci pri tvorbe programov pre výchovu umelcov a v spolupráci pri tvorbe programov pre rozvoj všeobecnej kultúrnosti národa.

Pri analýzach kolektívu Výskumného a záznamového centra Vysokiej školy múzických umení v Bratislave, vykonávaných v osemdesiatych rokoch 20. storočia³³, sa ukázalo, že tvorba programov pre umelecké akademie sa musí odvíjať od analýzy výkonu umelcov, od analýzy umeleckého talentu a od pozorovania premien vo vývine umeleckého talentu. Samozrejme, estetika tu nevyhnutne potrebuje spoluprácu s teóriami umeleckých druhov (umenovedy), so psychológiou, psychofyziológiou, so sociológiou, ale aj s fyzikálnymi vedami (napr. s akustikou), s kinezikou, či s proxemikou. Napriek mimoriadnej zložitosti takého skúmania sa ukazovalo, že estetika sa môže svojim podielom (cez analýzu procesov umeleckej tvorby a cez typológiu umeleckej tvorby) zúčastniť v určitom momente na predikciách vývoja umeleckého talentu.

Takéto analýzy umožňujú estetike vstupovať do programov umeleckých akademii v podobe odporúčaní. Odporúčania (opäť budované jedine v interdisciplinárnej spolupráci) môžu smerovať k celkovej stratégii výchovy – teda môžu hovoriť napr. o súvislostiach teoretickej a praktickej prípravy, alebo o tom, ako prepájať výchovu vo viacerých umeleckých odboroch. Estetika môže spolupracovať pri tvorbe kritérií pre výber umeleckých talentov a pod. Samozrejmom je tu úzka spolupráca s umeleckou pedagogikou, psychológiou a umenovedami.

V tvorbe programov pre rozvoj kultúrnosti národa má estetika dosť bohaté skúsenosti, najmä prostredníctvom estetickej výchovy, kde spolupracuje hlavne s pedagogikou, didaktikami a psychológiou. Podiel estetiky je tu dôležitý – mala by hovoriť najmä do tvorby cieľov a stratégií estetickej výchovy. Estetike tu pomáha jej poznanie kultúrnej reality (spomeňme si na spracovanie empirického materiálu, kde estetika interpretuje dáta iných vied). Ako?

Ak v minulých storočiach (od osvietenstva) estetika chápala kultúru ako prostriedok oduševnenia, kultivácie a harmonizácie človeka, viedla na tom základe estetickej výchovy smerom k harmonizácii fyzických a duševných síl človeka (tradícia od

³³ Žiaľ, pre zánik pracoviska v roku 1990 sa nepodarilo publikovať väčšie množstvo výsledkov, ktoré boli do toho času získané. Asi najväčšie bloky týchto výsledkov boli prezentované v týchto publikáciách: Zborník: Umelecká tvorba ako objekt interdisciplinárneho výskumu. E. Mistrík (Ed.) Bratislava : VŠMU, 1986. Zborník: Úloha osobnosti v umeleckej tvorbe. E. Mistrík (Ed.) Bratislava : VŠMU, 1988. Krbaňa, P.: Psychológia hudby (nielen) pre hudobníkov. Prešov : Matúš, 1994.

F. Schillera³⁴, maximálne posilnená marxizmom³⁵ a H. Readom³⁶). Súčasná estetika však vidí a chápe kultúru ako proces prieniku a neustáleho stretania množstva kultúr, reflektuje nivelizujúci vplyv masmédií, vidí všeobecnú povrchnosť estetického vnímania, postup partikularizácie kultúry a rozpad identity v euro-atlantickom kultúrnom okruhu. Aby sa človek vyrovnal s touto situáciou, nie je už možné viesť ho klasickým spôsobom k harmonickému rozvoju – práve ten sa rozpadá stále viac. Pod vplyvom poznatkov J. Derridu, W. Welscha, J. F. Lyotarda³⁷ a ďalších estetika chápe, že človek dnes potrebuje skôr kritickosť v estetickom vnímaní, flexibilitu vkusu, vedomie vlastnej kultúrnej identity, reflexiu svojich predsudkov voči iným kultúram. Tieto poznatky získava estetika na základe svojich interpretácií empirického materiálu, čo jej umožňuje predostrieť takéto ciele pred takú praktickú disciplínu, akou je estetická výchova.

V programovaní podobných cieľov pre estetickú výchovu sa estetika obracia aj k multikultúrnej výchove. Estetické poznanie štruktúry a fungovania kultúry, poznanie súčasných procesov v kultúre, poznanie väzieb estetických a umeleckých fenoménov na širšie kultúrne kontexty, poznanie vplyvu moci v kultúre a ďalšie – to všetko musí viesť estetiku k angažovaniu sa v teórii multikulturalizmu a v multikultúrnej výchove. Estetika prispieva k teórii multikulturalizmu svojím pochopením procesov v súčasnom krížení kultúr, ale hlavne svojimi skúsenosťami s hodnotovou a znakovou povahou kultúrnych artefaktov. To druhé je zvlášť užitočné pre prácu so subkultúrami, lebo tie výrazne využívajú znakové štruktúry a celú svoju identitu budujú s vedomím hodnotových súvislostí kultúry.

V týchto analýzach a interpretáciách musí estetika úzko spolupracovať hlavne s politológiou (multikulturalizmus je prepojený s problémami občianstva),

³⁴ Najobsiahlejšie ju vyjadril vo svojich Listoch o estetickú výchovu človeka. In: Schiller, F.: Estetické úvahy o umení. Bratislava : Tatran, 1985. s. 73-150.

³⁵ Presným, a pritom karikovaným obrazom „všestranného rozvoja“ bol všeobsiahly program estetickéj výchovy, ktorým sa mali riadiť všetky riadiace orgány v bývalej ČSSR. Program bol publikovaný ako: Celospoločenský program estetického rozvoje. Praha : Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1989. Podobné panestetické tendencie neustále v našom regióne pretrvávajú: Ešte v polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia konštatuje V. Júva, že estetická výchova „vyúsťuje do zušľachtenia všetkých stránok osobnosti“ (Júva, J.: Estetická výchova. Vývoj – pojetí – perspektivy. Brno : Paido, 1995. s. 41) a formulácie o všestrannom a harmonickom rozvoji osobnosti nájdeme aj v súvislosti s estetickou výchovou v Programe výchovy a vzdelávania v materských školách. Bratislava : MŠ SR, 1999.

³⁶ V našom kontexte najmä veľmi dobrá známa knižka Read, H.: Výchova umením. Praha : Odeon, 1967. H. Read však zacielenie estetickéj výchovy k harmonizácii síl človeka vyznával celý život.

³⁷ Asi najväčšiu úlohu v novom chápaní kultúry zohrala Lyotardova interpretácia kategórie vznešena. Porov. napr. Lyotard, J.-F.: Putování a jiné eseje. Praha : Hermann&synové, 2001.

s pedagogikou, s didaktikami, s historiografiou, so sociológiou, sociálnou psychológiou, semiotikou a s kultúrnou antropológiou.

Problém v jej angažovaní pri tvorbe programov pre výchovu umelcov a pre rozvoj kultúrnosti spôsobuje estetike najmä nedostatočné akceptovanie umelcami, ako aj rezervované akceptovanie pedagogickým spoločenstvom. Problémy môže spôsobovať i prílišný pedagogický optimizmus, čiže viera v priveľké pôsobenie výchovy. Nemálo ťažkostí v angažovanosti estetiky si spôsobuje ona sama, pretože mnohokrát neodolá lákadlám normativizmu vo vzťahu k umeleckej tvorbe a k estetickému vkusu.

Tieto ťažkosti môže estetika prekonávať užšou spoluprácou s „praktickými“ disciplínami, ako je didaktika a pod., alebo väčším opretím sa o estetickú výchovu, ktorá patrí v pedagogickom spoločenstve k vysoko akceptovaným oblastiam.

Záver

Začali sme tieto úvahy otázkou, či je estetika filozofickou disciplínou. Hoci charakter vednej disciplíny do značnej miery vyplýva z predmetu jej skúmania, ten (estetické a umelecké fenomény) sme nechceli problematizovať a zámerne sme ho vymedzili široko. Snažili sme sa hľadať odpoveď na úvodnú otázku hlavne cez reflexiu metód, s akými estetika pracuje a cez reflexiu jej možnej spolupráce s inými vednými disciplínami.

Naše úvahy nás vedú k uzáveru, že estetika nie je primárne empirickou (experimentálnou, deskriptívnou) vedou, hoci takéto smerovanie je v posledných desaťročiach veľmi silné. Vedú k uzáveru, že estetika sa svojimi metódami, prístupom k realite a úrovňou abstrakcie pohybuje tesne vedľa filozofie:

- Estetika len s veľkou námahou, aj to hlavne v interdisciplinárnej spolupráci zbiera empirický materiál a analyzuje fakty. Jej vzdialenosť od faktov je veľká a oveľa výhodnejšie ako samostatne zbierať materiál sa jej osvedčuje spracúvanie materiálu získaného v iných vedných disciplínach.
- Získané empirické fakty spracúva estetika rôznymi spôsobmi, ale hlavne empirickou interpretáciou svojich teórií a myšlienkovým experimentom.
- Hlavné metódy, s ktorými pracuje, sú vysoko abstraktné – idealizácia a konkretizácia. S ich pomocou vytvára ideálne objekty.
- Estetika pracuje s kategóriami, ktoré sú veľmi blízke filozofickým kategóriám – kultúra, dielo, hodnota, tvorba, identita a ďalšie. Tieto kategórie si udržiavajú aj

svoj vlastný vnútorný vývin tak, ako kategórie filozofie. Estetické poznatky majú vážne svetonázorové dôsledky, sú teda popri reflexii skutočnosti aj výsledkom sebareflexie človeka – tak ako vo filozofii.

- Aplikácie estetiky síce nepotvrdzujú ani nevyvracajú jej filozofický charakter, ale naznačujú ho nepriamo: Ťažkosti estetiky s priamym a samostatným vstupom do praktických aplikácií, nutnosť spolupracovať tu s inými ľudskými činnosťami (s inými vedami alebo s oblasťami výchovy) našepkáva kladnú odpoveď na otázku o filozofickom charaktere estetiky. Odporúčania, ktoré môže estetika ponúknuť, majú skôr strategický charakter a môžeme povedať – majú „svetonázorový“ charakter. Považujeme tento fakt za ďalší náznak filozofickosti estetiky.

Netrúfame si dať jednoznačnú odpoveď na otázku, či je estetika súčasťou filozofie, či je disciplínou s filozofickým charakterom, alebo je samostatnou deskriptívnou/analytickou vedou. Je to príliš zložitý problém a estetika sa s ním doteraz nevyrovnala, napriek jej niekoľkotisícročnej existencii, napriek jej 250 ročnému sebauvedomeniu, aj napriek jej 150-ročnej metodologickej sebareflexii.

Mnohé indície však potvrdzujú: Napriek vedecky veľmi precíznym snahám o vybudovanie empirickej a experimentálnej estetiky, táto veda sa svojím charakterom doteraz pohybuje v tesnej blízkosti filozofie. Môžeme ju preto označiť za disciplínu s filozofickým charakterom. Spôsobuje jej to síce množstvo problémov, ale ak s týmto faktom estetika kalkuluje, môže to byť aj zdroj jej sily – hlavne vtedy, ak spolupracuje s inými vednými disciplínami.